Mircea Eliade, sub semnul destinului[1]

În aprilie 1968, la puține zile după apariția cărții mele despre Ion Barbu, Profesorul Alexandru Rosetti, mentorul meu spiritual, îmi cere să scriu o dedicație pentru Mircea Eliade şi expediază el însuşi exemplarul la Chicago[2]. Văd în acest nobil gest un semn al destinului. În tainicele noastre convorbiri din apartamentul său din strada Dionisie Lupu, Profesorul Rosetti îmi povestise cum a reuşit să îl scoată pe Eliade din țară în 1940, obținându-i un post de secretar cultural la ambasada română din Londra. Intrarea în diplomație a salvat cu siguranță viața lui Eliade. Eu însumi eram deja decis să aleg calea exilului. În iulie 1968 aflu cu bucurie că Eliade confirmă primirea cărții[3].

În noiembrie 1968 aflu că pot pleca, în sfârşit, la Paris. Profesorul Rosetti îmi cere să îl văd pe Eliade cât mai curând şi îmi dă adresa lui pariziană. Şi miracolul s-a produs: la puțină vreme după sosirea mea la Paris, ciocnesc cu sfială la uşa apartamentului din Place Charles Dullin nr. 6. Eliade mă primeşte cu generozitate, ca şi cum ne-am fi cunoscut dintotdeauna. Îmi spune cât de bucuros a fost să citească *Cosmologia Jocului Secund* şi imediat orientează discuția spre fizica cuantică. Sunt plăcut surprins căci literați români din exil mă informaseră că Eliade ar fi refractar la tot ceea ce priveşte ştiința contemporană. La aproape fiecare 2-3 fraze Eliade se apropia de sertarele biroului unde se aflau nenumărate fişe şi scotea citate din Heisenberg, Schrödinger sau Planck. Majoritatea întrebărilor sale priveau nedeterminarea cuantică şi vidul cuantic. Mi-au trebuit mulți ani şi multe lecturi ale operei sale de istoric şi filozof al religiilor pentru ca să înțeleg că interesul său pentru lumea cuantică era stimulat de înțelegerea relației între istorie şi transistorie. Evenimentele cuantice ne apar ca veritabile epifanii.

Ne-am întâlnit destul de des la Cenaclul de la Neuilly dirijat de Leonid Mămăligă (L. M. Arcade). Lectura făcută de Eliade era întotdeauna un eveniment memorabil. Debitul rapid al vorbirii şi gesturile sale sacadate îmi dădeau impresia că Eliade era continuu hăituit de timp. De ce nu aş mărturisi că eram fascinat de textele lui literare în care vedeam forma de exprimare a unui „inițiat"? La una dintre şedințele cenaclului, în pauză, prietenul Ioan Petru

---

[1] Caiete Critice, Bucureşti, nr. 7, 2004, p. 23-27.

[2] Basarab Nicolescu, „ Un boier al spiritului ", in *Al. Rosetti în evocări*, Editura Minerva, Bucureşti, 1995, ediție îngrijită de Andriana Fianu, p. 167-171.

[3] Mircea Eliade, scrisoare către Alexandru Rosetti, Chicago, 15 iulie 1968, publicată în România liberă din 15 decembrie 1990.

Culianu mi-a temperat entuziasmul, sugerând cu ironie că Eliade nu ar fi un veritabil „inițiat”, el substituind inițierii erudiția. Relația între maestru şi discipol este întotdeauna complicată.

La sugestia lui Leonid Mămăligă, am scris în 1974 un mic studiu despre „Pe strada Mântuleasa” pe care am îndrăznit să i-l trimit la Chicago. Mi-a răspuns fără întârziere: „Am citit şi recitit cu încântare exegeza „Străzii Mântuleasa”. De la început, m-a interesat observația Dtale: „absența hermetismului”. Într-adevăr, întreaga mea literatură „realist-fantastică” (aşa cum bine spui) a fost scrisă în afara tradiției hermetice familiare cititorului occidental. […] Şi cred că eşti primul cititor care a „văzut” destinul de Mare Zeiță a Oanei. (Într-adevăr, folclorul – şi nu numai românesc – neglijează erotismul. „Aventura” Oanei nu-şi revelează sensul decât în dimensiunea mitică, iar nu în cea a „basmului”.)”[4] În aceeaşi scrisoare, Mircea Eliade îmi sugerează cu delicatețe să public articolul sub un pseudonim, pentru a nu avea neplăceri cu cei din țară. I-am urmat sfatul şi am publicat studiul sub pseudonimul Andrei Bogdan[5].

Destinele noastre s-au intersectat de mai multe ori[6]. Astfel, în martie 1986 am fost invitat la Veneția de UNESCO şi Fundația Cini ca animator al congresului *Ştiința în confruntare cu frontierele cunoaşterii: Prolog al trecutului nostru cultural*. Acolo am cunoscut-o pe Maitreyi Devi, care inspirase romanul lui Eliade cu mulți ani înainte. Relația noastră de prietenie a fost instantanee. Fapt curios, Eliade fusese şi el invitat la congres, dar a trebuit să îşi anuleze participarea ca urmare a incendiului cărților sale de la Meadville Library. Puțină vreme după congresul de la Veneția, la 22 aprilie 1986, Mircea Eliade părăsea această lume. Iar în 1987 m-am aflat, ca preşedinte al asociației Hyperion, printre organizatorii congresului internațional *Hommage à Mircea Eliade* (Sorbona, 24-27 iunie 1987).

Opera lui Eliade are un destin straniu. Imediat după moartea sa, un val contestatar a pus sub semnul întrebării o operă care conta totuşi ca una dintre construcțiile intelectuale majore ale secolului XX.

Două focare cristalizează această contestare.

Pe plan strict ştiințific, noțiunea centrală de *sacru* a fost violent contestată în cercurile academice. „Sacrul nu implică credința in Dumnezeu, în divinități sau în spirite. E vorba […] de experiența unei realități şi de sursa conştiinței de a exista în această lume” – scrie Mircea Eliade[7]. Sacrul fiind înainte de toate o *experiență*, el se manifestă prin sentimentul religios,

[4] Mircea Eliade, scrisoare către Basarab Nicolescu, Chicago, 15 iunie 1974.
[5] Andrei Bogdan, „Ambiguitate şi semnificație în *Pe strada Mântulesa*”, Ethos, Paris, nr. 2, 1975; text republicat în Vatra, nr. 6-7, 2000.
[6] Basarab Nicolescu, „ A doua moartea lui Mircea Eliade”, Vatra, nr. 6-7, 2000, p. 113- 116.
[7] Mircea Eliade, *L'épreuve du labyrinthe*, convorbiri cu Claude-Henri Roquet, Pierre Belfond, Paris, 1978, p. 175; nouă ediție: Rocher, Colecția „Transdisciplinarité”, Monaco, 2006.

care reuneşte toate fiinţele şi lucrurile. Postulatul fundamental al lui Eliade este că sacrul nu este un stadiu în istoria conştiinţei ci un element al structurii conştiinţei. Pentru contestatarii lui Eliade, sacrul este considerat ca neştiinţific, el fiind o construcţie istorică şi deci neputând funda istoria religiilor ca disciplină universitară. Anumiţi savanţi consideră chiar că sacrul ne este decât o ipoteză şi deci ea trebuie supusă criteriului popperian de validitate. Dar mie nu-mi este deloc clar de ce criteriul popperian, cel al experienţelor cruciale, care este deja îndoielnic în ştiinţele exacte, ar trebui să fie aplicat unei ştiinţe umane. Brian Rennie, în rigurosul său studiu Reconstructing Eliade, a demonstrat justeţea poziţiei lui Eliade[8]. Este de altfel interesant că postulatul eliadian pare a-şi găsi confirmarea în ştiinţele cognitive. În ceea ce mă priveşte, eu ştiu, ca fizician cuantic, că sacrul este orizontul inevitabil al fizicii contemporane[9].

Pe plan personal, Eliade este acuzat de a fi ocultat în mod deliberat trecutul său de extremă dreaptă pentru a nu pune în pericol strălucita sa carieră universitară. Chiar mai rău, unii sugerează că opera lui Eliade ar fi, în mod subteran, alimentată de ideile sale de extremă dreaptă şi de nostalgia naţionalismului său. A doua moarte a lui Eliade părea solid programată.

Această stare de confuzie a fost măturată de biografia minuţioasă scrisă de Florin Ţurcanu[10]. Autorul a lucrat mai mult de şase ani, în linişte, departe de zgomotul mediatic, studiind *toate* documentele accesibile astăzi în Statele Unite, în Franţa, în România şi în alte ţări. Singurul document neconsultat este o parte a jurnalului lui Eliade de după război, care nu va fi accesibil decât după anul 2018.

Cred că meritul principal al biografiei este *neutralitatea* sa. Ţurcanu nu este pentru sau contra lui Eliade. Cu inteligenţă, el evită orice polemică. Ţurcanu ne oferă fapte şi documente. El ne lasă nouă, cititorilor, libertatea de a ne formula propria noastră judecată. Şi la capătul celor 560 de pagini şi al nenumăratelor detalii, miracolul se produce: în ciuda absenţei unei interpretări furnizate de autor a faptelor şi documentelor, cititorul are înaintea ochilor săi imaginea globală a omului Eliade şi a savantului Eliade.

Câteva aspecte m-au frapat la lectura cărţii lui Ţurcanu.

Primul aspect priveşte relaţia lui Eliade cu India, unde Eliade a plecat în 1928, la 21 de ani, şi unde a rămas până în 1931. Este clar că în India Eliade a avut revelaţia distincţiei între *religie* şi *religiozitate*. Pentru Eliade, religiozitatea este universală şi ea se găseşte des în conflict cu religia. Eliade însuşi nu era un veritabil credincios. Relaţia sa cu ortodoxia nu este

[8] Bryan S. Rennie, *Reconstructing Eliade - Making Sense of Religion,* State University of New York Press, Albany, New York, 1996, prefaţă de Mac Linscott Ricketts.

[9] Basarab Nicolescu, *Transdisciplinaritatea*, Polirom, Iaşi, 1999, traducere din franceză de Horia Vasilescu. ; a doua ediţie : Junimea, Iaşi, 2007.

[10] Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade – Prizonier al istoriei*, La découverte, Paris, 2003, prefaţă de Jacques Julliard.

fundată pe o convingere personală, ea nefiind decât o moştenire a naşterii sale în România. „Eliade se convinge în India că orice *revoluție este spirituală*. Este o idee pe care nu va înceta să o repete în anii următori.” (p. 156)[11]

Eliade este extrem de impresionat de Gandhi şi de mişcarea sa de nesupunere civilă. El e fascinat de curajul Indiei de a ieşi dezarmată în fața tancurilor europene. Mişcarea lui Gandhi reaminteşte de cristianismul de la începuturi. Eliade este convins că, dacă India va triumfa, o nouă etapă se va deschide în istoria omenirii şi astfel spiritul se va arăta din nou ca fiind invincibil. Țurcanu se întreabă cu justețe: „Ar fi oare deja tentația la care el a cedat spre anul 1937, cea a unei salvări colective realizate în sânul modernității prin desfăşurarea unui voluntarism „spiritual” şi „antipolitic”? ”(p. 156)

Sejurul în India este marcat de adânci experiențe interioare: bine înțeles, dragostea pentru Maitreyi, dar de asemenea mai multe vizite in ermitaje unde se inițiază în yoga şi tantrism. Unul dintre maeştrii săi, Swami Shivananda, vede în Eliade un nou Vivekananda (p. 161).

Este cu siguranță în India că Eliade ajunge la convingerea definitivă în existența destinului, a *destinului său*, bun sau rău, căruia trebuie să te supui oricare ar fi prețul plătit. În numele acestui destin Eliade decide de a reveni în România, pentru a deveni un savant. El ar fi putut deveni un mare yogin retras într-un ermitaj indian, dar el a ales de a urma calea ştiinței.

Forța destinului a generat o altă idee-cheie care i-a marcat întregul său parcurs intelectual şi spiritual: *inițierea prin cultură*, idee derutantă la un mare specialist al istoriei religiilor. Pentru Eliade, inițierea nu se mai poate realiza astăzi printr-o cale religioasă sau ezoterică. Ea nu se poate realiza decât prin cultură. Această contradicție fundamentală va marca pentru totdeauna viața şi opera lui Eliade. Ea va fi penibilă să fie trăită în viața sa interioară, dar ea va fi, în acelaşi timp, sursa unei opere esențiale a secolului trecut.

Întors în România, Eliade cunoaşte rapid o dublă celebritate, cea de scriitor şi savant. Viața lui Eliade va fi plasată de acum înainte sub semnul acestei noi contradicții literatură/ştiință, bine pusă în evidență în cartea publicată la Paris de Eugen Simion[12]. Eu cred că opera literară a lui Eliade nu îşi revelează deplinele sale potențialități decât prin înțelegerea legăturii sale cu opera sa ştiințifică. Considerată în sine, ea poate apare ca minoră. Rachela Permenter subliniază, într-un studiu interesant[13], cât de importantă este înțelegerea acestei relații pentru istoricii religiilor. Pentru majoritatea istoricilor religiilor din Statele Unite opera literară a lui

[11] Numerele între paranteze indică paginile corespunzătoare din ediția franceză a cărții lui Țurcanu.
[12] Eugen Simion, *Mircea Eliade, romancier*, Editions Oxus, Colecția « Les Roumains de Paris », Paris, 2004.
[13] Rachela Permenter, „Romantic Postmodernism and the Literary Eliade”, in *Changing Religious Worlds – The Meaning and End of Mircea Eliade*, State University of New York (SUNY) Press, Albany, New York, 2001, sub conducerea lui Bryan Rennie, p. 95-116.

Eliade este aproape necunoscută, traducerile în engleză a romanelor şi nuvelelor lui Eliade fiind puţin numeroase.

Ne putem întreba cum s-a putut ca un tânăr atât de inteligent şi informat, care avea în faţa sa o cale regală trasată deja şi pe plan naţional şi pe plan internaţional, a putut cădea, la data fatidică de 1 decembrie 1935 (data publicării primului său articol favorabil lui Corneliu Zelea Codreanu), la câteva luni după ce denunţase „rasismul nazist şi comunismul, ca forme moderne de idolatrie şi intoleranţă" (p. 221), în cursa fascinaţiei pentru o mişcare de extremă dreaptă? Cum s-a putut ca un mare intelectual, atât de suspicios faţă de politica coruptă şi faţă de violenţă, să aibă încredere în Codreanu? Cu prudenţă, Ţurcanu evită a formula un răspuns categoric dar el ne dă suficiente informaţii pentru a putea răspunde noi înşine la aceste grave interogaţii.

Nici influenţa lui Nae Ionescu nici cea a soţiei sale Nina Mareş, militantă a Gărzii de Fier, nu sunt decisive. Argumentul esenţial trebuie căutat altundeva, anume în experienţa sa din India.

Prin ce transfer misterios, de ordinul subconştientului, Eliade a putut identifica pe Codreanu cu Gandhi şi România cu India? Deja în articolul din 1 decembrie 1935, unde numele lui Codreanu nu este explicit menţionat, şeful Gărzii de Fier îi apărea ca un personaj mitic, capabil să „reconcilieze România cu Dumnezeu" (p. 241). Eliade a fost oare sedus de figura carismatică a lui Codreanu, mai degrabă decât de mişcarea sa? Încă tânăr, Codreanu era un bărbat frumos şi, avocat educat în Franţa, el era departe de a fi un imbecil. Întotdeauna pe calul său alb, în costum popular, Codreanu convoca ţăranii în faţa bisericii. Camarazii săi, toţi pe cai, aveau căciuli cu pene, evidentă evocare a luptei împotriva turcilor. Pentru imaginaţia fertilă a scriitorului Eliade, Codreanu a putut să-i apară ca un Gandhi român.

„În imaginaţia lui Eliade – scrie Ţurcanu – ţara sa este o colonie culturală a Occidentului, exact cum ţara lui Gandhi este o colonie a imperiului britanic. Nevoia de emancipare este deci comună. India, România – aceeaşi luptă!" (p. 277)

Eliade a fost oare, aşa cum s-a spus, ideologul Gărzii de Fier? A fost el în anturajul lui Codreanu? Care a fost amploarea angajamentului său în Garda de Fier? Putem răspunde în sfârşit la toate aceste întrebări graţie cărţii lui Ţurcanu.

Poziţia lui Eliade în ierarhia mişcării era cu totul minoră: „Fără îndoială – scrie Ţurcanu – el nu a depăşit primul grad, cel de „membru" pe care fiecare nou venit trebuia să îl aibă timp de trei ani, înainte de a ajunge gradul de „legionar", căruia îi succedau cele de „instructor" şi „comandant". " (p. 265) De asemenea, el intră într-un „cuib" marginal, cel dirijat de poetul Radu Gyr. Eliade a scris în total şapte articole favorabile Gărzii de Fier şi este de remarcat că

numele lui Eliade nu poate fi găsit în „Axa”, revista ideologică a Gărzii de Fier. În anul electoral 1937, activitatea de propagandă a lui Eliade se limitează la periferia Bucureştiului şi la Călăraşi. „Actif militant de grande banlieue” – observă cu luciditate Emmanuel Le Roy Ladurie, într-o foarte remarcată cronică la cartea lui Țurcanu[14].

Țurcanu demonstrează cu claritate că Eliade nu era în anturajul lui Codreanu. „Rapoartele informatorilor poliției, care supravegheau în permanență pe şeful Gărzii de Fier, nu menționează niciodată pe Eliade printre persoanele primite de Căpitan la sediul mişcării” (p. 265). Mărturia lui Evola, făcută în cartea lui Claudio Mutti[15] favorabilă extremei drepte, este deci probabil falsă, motivată de amărăciunea sa de a nu fi fost citat niciodată de Eliade în opera sa ştiințifică. În aceeaşi carte este publicată o mărturie a Elenei Codreanu, care pretinde că Eliade l-a întâlnit pe Codreanu la sediul Gărzii de Fier. „Este imposibil să fie folosită mărturia din 1992 a soției lui Codreanu asupra întâlnirilor între soțul său şi Eliade – scrie Țurcanu – pentru că ea confundă în mod evident pe Eliade cu Polihroniade atunci când afirmă că primul „era însurat cu o englezoaică”. ” (p. 265) De altfel, cartea lui Claudio Mutti este împănată cu false informații privind pe Eliade. Ea a fost totuşi folosită ca o sursă bibliografică majoră de către detractorii lui Eliade.

Rămâne să răspundem la întrebarea crucială: dacă activitatea lui Eliade în Garda de Fier a fost atât de minoră şi atât de limitată în timp (1937-1938)[16] de ce nu a găsit necesar ca el să-şi facă *mea culpa* aşa cum a găsit de cuviință să o facă prietenul său Cioran? De ce nu s-a distanțat niciodată de Codreanu? Criticii lui Eliade au explicat această atitudine prin dorința sa de a minți, de a oculta în întregime această perioadă, pentru a nu-şi pune în pericol strălucita sa carieră universitară. De fapt, implicarea lui Eliade în Garda de Fier nu era un secret pentru nimeni. Noi, cei din exilul românesc din Occident, cunoşteam foarte bine această implicare. De altfel, autoritățile române din epoca stalinistă nu s-au jenat să pună în circulație tot felul de documente compromițătoare pentru Eliade. Catedra la Ecole des Hautes Etudes de la Sorbona i-a fost refuzată tocmai pe baza acestor informații date de Ambasada Română din Franța. CNRS-ul i-a refuzat şi el, în 1947, un post modest, pe baza aceloraşi informații. Eliade a trăit în mizerie în Franța, din 1945 până în 1956. Ar fi fost extrem de simplu şi avantajos pentru el sa-şi facă *mea culpa*.

---

[14] Emmanuel Le Roy Ladurie, *Mircea Eliade, le passé ne passera pas*, Le Figaro Littéraire, Paris, 20 noiembrie 2003, p. 6.

[15] Claudio Mutti, *Les plumes de l'archange – Quatre intellectuels roumains face à la Garde de Fer*, Editions Hérode, Chalon-sur-Saône, 1993, p. 80.

[16] Florin Turcanu, *Note biographique sur Mircea Eliade*, in Eugen Simion, *Mircea Eliade, romancier*, op. cit., p. 301-317.

Răspunsul la această întrebare dificilă nu poate fi formulat decât dacă ținem seama de extraordinara complexitate a personalității lui Eliade. Eliade a afirmat neîncetat credința sa în *destin*. El şi-a asumat destinul în întregimea lui, cu zonele sale luminoase şi cu zonele sale tenebroase. A-şi nega destinul era, pentru Eliade, o adevărată sinucidere. Referința la destin este desigur neavenită în epoca noastră dezaxată. Dar ea este capitală pentru înțelegerea lui Eliade. Eliade s-a înşelat, s-a înşelat chiar grav, în opțiunea sa de tinerețe. Nici înger, nici demon, Eliade a fost o ființă umană ca noi toți, cu multiplele noastre contradicții.